

**MILAN
KUNDERA**

**OTETI
ZAPAD**

**ILI
TRAGEDIJA SREDNJE
EVROPE**

Prevela s francuskog
Mira Vuković

■ Laguna ■

Naslov originala

Milan Kundera

UN OCCIDENT KIDNAPPE

Discours au Congrès des écrivains tchécoslovaques

Copyright © Milan Kundera, 1967

All rights reserved

Un Occident kidnappé ou la tragédie de l'Europe centrale

Copyright © Milan Kundera, 1983

All rights reserved

All adaptations of the work for film, theatre, television
and radio are strictly prohibited.

Translation copyright © za srpsko izdanje 2024, LAGUNA

OTETI ZAPAD

**ILI
TRAGEDIJA SREDNJE
EVROPE**

KNJIŽEVNOST I MALE NACIJE

UVODNA REČ

Ima kongresa pisaca važnijih, ili u svakom slučaju vrednijih pamćenja, od partijskih kongresa. U komunističkoj Čehoslovačkoj ovi potonji su se nizali i ličili jedan na drugog. Kongresi pisaca mogli su biti nepredvidljivi a ponekad su i najavljivali duboke promene u odnosima između vlasti i društva.

Ima i kongresnih govora koji su obeležili određenu epohu i koji su i dan-danas, kada ih ponovo čitamo, sačuvali svoj izuzetan odjek. Mislimo na Solženjicinovu osudu cenzure u Moskvi maja 1967, koja je inspirisala lepu šansonu Gija Beara: „Pesnik istinu reče, pogubljen on biće“... Manje su poznati neobični govori izrečeni mesec dana kasnije na Kongresu pisaca u Pragu, počev od govora Milana Kundere.

Milan Kundera je tada bio uspešan pisac, u pozorištu sa *Vlasnicima ključeva* (1962), sa zbirkama pripovedaka

Smešne ljubavi (1963. i 1965) a naročito sa *Šalom*, koja izlazi 1967. (za vreme Kongresa pisaca), romanom koji opisuje i zaokružuje jednu epohu i za češke čitaoce, ali ne samo za njih, ostaje vezan za proleće 1968*. Kundera predaje u Školi filma (FAMU) i postaje jedna od istaknutih figura snažnog, originalnog i raznorodnog stvaralačkog uzleta, kako u književnosti (Hrabal, Škvorecki, Vaculik...) tako i u pozorištu (Havel, Topol), a posebno u novom filmskom talasu (Forman, Paser, Mancel, Njemec, Čitilova...). On – ne bez razloga – u šezdesetim godinama vidi „zlatno doba“ češke kulture, koja se sve više oslobađa ideoloških stega režima, ne trpeći pritom stege tržišta. Iz te perspektive, Praško proleće 1968. ne svodi se samo na svoju političku dimenziju već se jedino može razumeti kao ishod jedne decenije u kojoj nedeljnik pisaca *Literarni novini* ima tiraž od 250.000 primeraka koji se prodaju u jednom danu; decenije u kojoj kulturna emancipacija ubrzava raspad političke strukture.

Tadašnja vlast, shvativši opasnost, pokušava da stvar opet uzme u svoje ruke, i Kongres pisaca održan juna 1967. postaje između pisaca i vlasti poprište sukoba čije začetke treba tražiti na konferenciji posvećenoj Francu Kafki, održanoj 1963. u Liblicama, koja je bila

* Francuski prevod izlazi sutradan po sovjetskoj invaziji, oktobra 1968, kod *Galimara*.

simbolična sahrana „socijalističkog realizma“. Četrdeset godina kasnije, delo tog jevrejskog pisca Pražanina koji je pisao na nemačkom, počev od *Procesa*, pripadalo je u očima čeških čitalaca jednom drukčijem realizmu, posebno uznemirujućem za stanovnika Zamka, šefa Partije i države Antonjina Novotnog.

Kongres pisaca iz 1967. beleži više oštih sučeljavanja. Bio je tu prvo govor Pavla Košuta, koji je kritikovao antiizraelsku politiku sovjetskog bloka u šestodnevnom ratu, a zatim pročitao Solženjicinovo pismo Udruženju sovjetskih pisaca. Bilo je to previše za Jiržija Hendrika, čuvara ideološkog pravoverja u vrhu partije, koji napušta salu i, prolazeći iza tribine na kojoj su se nalazili Kundera, Prohaska i Lustig, dobacuje im čuvenu opasku: „Sve ste izgubili, apsolutno sve!“ Sutradan je bio red na Ludvika Vaculika, autora *Sekire* i člana redakcije *Literarni novini*, koji, ogorčen Hendrikovim rečima, prekoračuje sve granice onoga što se smatralo dopustivim, i bez okolišenja postavlja suštinsko pitanje: „zaplene vlasti od šačice ljudi koji hoće da odlučuju o svemu“, napada cenzuru pa čak i sam Ustav. Raskid je potpun.

Politička istorija će, naravno, zapamtiti otvoreni sukob pisaca sa vlašću; privremeni poraz prvih u leto 1967, zatim njihovu pobedu (takođe privremenu) na proleće 1968. Istorija ideja će posebno pamtiti govor Milana

Kundera na otvaranju Kongresa. Kao i njegove kolege, i on će napasti cenzuru, ali će temi slobode stvaralaštva prići iz drukčijeg ugla. On usvaja istorijsku perspektivu i ispituje sudbinu češkog naroda, čije se samo postojanje „nije podrazumevalo“, sa njegovim desetkovanim elitama posle bitke kod Bele planine (1620) i dva veka germanizacije, i vraća se na provokativno pitanje koje je krajem XIX veka postavio pisac Hubert Gordon Šauer: da li je bilo vredno uložiti toliko truda da bi se Česima vratio jezik kadar da nosi visoku kulturu? Nije li bolje bilo utopiti se u tada razvijeniju i uticajnu nemačku kulturu? Kundera ponovo postavlja to sad retoričko pitanje jedan vek kasnije i daje svoj odgovor: to se jedino moglo pravdati originalnim doprinosom evropskoj kulturi i evropskim vrednostima; drugim rečima, univerzalnom kroz pojedinačno. Vitalnost češke kulture tih šezdesetih godina kao da je davala za pravo ovoj ambiciji ili opkladi. Odbrana autonomije kulture i duhovne slobode postala je izazov upućen ideološkim cenzorima koje Kundera naziva „vandalima“. Osloboditi kulturu od uticaja vlasti poprima očigledno političku dimenziju.

Ali pitanje koje Kundera postavlja te 1967. dobija čudesno savremen odjek kada on anticipatorski razmatra njegovu drugu dimenziju: sudbinu malih naroda u „velikim integracionim perspektivama koje su se otvorile u drugoj polovini XX veka“.

„Integracioni proces može da obuhvati sve male nacije, čija jedina odbrana od njega može biti snaga njihove kulture, originalnost i neponovljivost njihovog doprinosa.“* Zauzdati „nenasilan pritisak ovog integracionog procesa“ u XX i XXI veku moglo bi biti mnogo teže nego što je nekada bio otpor germanizaciji.

Tako, ispitivanje specifičnog mesta češke kulture nalazi svoj produžetak u Kunderinom razmišljanju o sudbini malih nacija i anticipira izvesne vidove njihovih dilema u jednoj Evropi koja se mondijalizuje. To je takođe i veza između Kunderinog govora na Kongresu pisaca iz 1967. i eseja objavljenog 1983. u časopisu *Le Débat* „Oteti Zapad ili tragedija Srednje Evrope“.

Žak Rupnik

* Razgovor Milana Kundere sa Antonjinom Limom, u *Trois générations*, o češkom kulturnom fenomenu, sa predgovorom Žan-Pola Sartra, Pariz, *Galimar*, 1970. Ovaj razgovor, obavljen uoči Kongresa pisaca 1967, ostaje bez sumnje najbolji intelektualni autoportret Milana Kundere.

KNJIŽEVNOST I MALE NACIJE

GOVOR NA KONGRESU ČEHOSLOVAČKIH PISACA
1967.

Dragi prijatelji, mada nijedna nacija ne živi na planeti Zemlji odvajkada, a i sam pojam nacije je relativno moderan, većina njih osećaju svoje postojanje kao neku očiglednost, dar od Boga ili od Prirode, prisutnu oduvek. Narodi mogu da svoju kulturu, svoj politički sistem, sve do svojih granica definišu kao sopstvenu tvorevinu, dakle kao izvor preispitivanja ili problema, ali svoje postojanje kao naroda smatraju za sasvim neupitnu datost. Nimalo srećna i isprekidana istorija češke nacije koja je prošla kroz predvorje smrti omogućila joj je da ne podlegne toj varljivoj iluziji. Postojanje češke nacije nikada nije bilo doživljeno kao očiglednost i baš je ta *ne-očiglednost* jedna od njenih glavnih odlika.

Upravo početkom XIX veka ovaj fenomen bio je najizrazitiji, u trenutku kada šačica intelektualaca

pokušava da obnovi gotovo zaboravljeni češki jezik, a potom, u sledećem naraštaju, i već polunestali češki narod. Ova obnova bila je promišljen čin i, kao svaki čin, zasnovan na izboru između „za“ i „protiv“. Premda su se priklonili onom „za“, intelektualci pokreta za češku nacionalnu obnovu bili su svesni i težine argumenata suprotne opcije. Znali su – o tome je na primer govorio Matuš Klacel – da bi germanizacija olakšala život Čeha, nudeći dobre prilike njihovoj deci. Znali su takođe da pripadnost većoj naciji daje veću težinu svakom umnom radu i širi njegov domet, dok nauka formulisana na češkom jeziku – navodim Klacela – *ograničava prepoznavanje mog marljivog rada*. Bili su svesni teškoća na koje su osuđeni mali narodi koji – kako je govorio Jan Kolar – *misle i osećaju tek polovično* i čiji je obrazovni nivo – opet navodim Jana Kolara – *često osrednji i slab; budući da ne žive, oni tek preživljavaju, ne rastu niti cvetaju, samo vegetiraju, iz njih ne raste drveće već jedino trnje*.

Savršena svest o ovim argumentima kao i protivarargumentima postavlja pitanje „biti ili ne biti i zbog čega?“ u same temelje modernog postojanja češke nacije. Ako su protagonisti nacionalnog buđenja dali prednost tom postojanju, bila je to velika opklada za budućnost. Oni su pred češki narod postavili zadatak da u budućnosti opravda ispravnost njihovog izbora.

U potpunom skladu sa logikom ove ne-očiglednosti postojanja češke nacije Hubert Gordon Šauer je 1886. bacio u lice mladog češkog društva koje je već počelo da se brloži u svojoj beznačajnosti ovo skandalozno pitanje: Zar ne bismo više doprineli čovečanstvu da smo našu stvaralačku energiju spojili sa nekom većom nacijom čija kultura je izrazito razvijenija od češke, koja je još u zametku? Da li su svi napori koje smo uložili kako bismo vaskrsli naš narod vredeli truda? Da li je kulturna vrednost našeg naroda dovoljno velika da opravda njegovo postojanje? Tome se pridružuje još jedno pitanje: da li će ta vrednost po sebi moći da u budućnosti taj narod zaštiti od gubitka njegovog suvereniteta?

Češki provincijalizam koji se zadovoljavao vegetiranjem umesto da živi video je u tom ispitivanju suprotstavljenom lažnim izvesnostima napad na naciju i zato odlučio da iz nje isključi g. Šauera. Ipak, pet godina kasnije mladi kritičar Salda je Šauera nazvao najvećom ličnošću svog vremena a njegov esej vrhunskim patriotskim činom. I nije pogrešio. Šauer je samo doveo do krajnosti dilemu koje su bili svesni svi vođi češkog nacionalnog buđenja. František Palacki je napisao: *Ako duh naše nacije ne uzdignemo do viših i plemenitijih pregnuća naših suseda, nećemo biti u stanju da sačuvamo ni samo naše postojanje.* A Jan Neruda dodaje:

Našu naciju moramo uzdići do svetskog nivoa svesti i obrazovanja kako bismo sačuvali ne samo njen ugled već i sam njen opstanak.

Vođe češke obnove vezivali su opstanak nacije za kulturne vrednosti koje je ona trebalo da proizvede. Želeli su da te vrednosti mere ne samo njihovom korisnošću za naciju već i kriterijumima – kako se tada govorilo – svojstvenim čitavom čovečanstvu. Oni su težili da se integrišu sa svetom i sa Evropom. U tom kontekstu, hteo bih da istaknem jednu specifičnost češke književnosti koja je izgradila izvestan model dosta redak drugde u svetu: model prevodioca kao važnog, ako ne i najvažnijeg književnog delatnika. Sve u svemu, najznačajnije književne ličnosti veka koji je prethodio Beloj gori* bili su prevodioci: Rehor Hrubi de Jeleni, Danijel Adam de Veleslavin, Jan Blahoslav. Čuveni prevod Milтона koji je potpisao Jozef Jungman postavio je temelje češkog jezika u periodu nacionalne obnove; češko književno prevodilaštvo slovi do dana današnjeg kao jedno od najboljih na svetu i prevodilac uživa isti ugled kao i bilo koja književna ličnost. Očigledan je razlog ogromne uloge književnog prevođenja: zahvaljujući prevodiocima se češki uspostavio i usavršio kao punopravan evropski jezik, uključujući tu i evropsku

* Bitka kod Bele gore odigrala se 8. novembra 1620. Bila je to jedna od prvih i najvažnijih bitaka Tridesetogodišnjeg rata; ona je označila kraj češke nezavisnosti. (Napomena prevodioca sa češkog.)

terminologiju. Najzad, zahvaljujući književnom prevođenju Česi su utemeljili sopstvenu evropsku književnost na češkom jeziku a književnost je formirala evropske čitaoce koji čitaju češki.

Za velike evropske nacije sa istorijom za koju se kaže da je klasična, podrazumeva se evropski okvir u kojem se one kreću. Česi, međutim, kod kojih su se smenjivali periodi budnosti i sna, propustili su više važnih faza razvoja evropskog duha i morali su zato da se svaki put sami prilagođavaju njegovom kulturnom okviru, usvajaju ga i ponovo grade. Za Čehe ništa nikad nije predstavljalo neko nesporno dostignuće, ni njihov jezik, ni njihova evropska pripadnost, koja se uostalom svodi na večni izbor između dve opcije: ili dopustiti da češki oslabi do mere da se na kraju pretvori u običan evropski dijalekat – a češka kultura u običan folklor – ili postati evropska nacija sa svim što to podrazumeva.

Jedino ova druga opcija jemčila je stvarno, premda često veoma teško postojanje narodu koji je, tokom čitavog XIX veka, uložio najveću energiju u izgradnju svojih temelja, počev od srednjoškolske nastave pa sve do izrade jedne enciklopedije. Ipak smo od samog početka XX veka, a posebno između dva rata, prisustvovali jednom kulturnom uzletu bez premca u čitavoj češkoj istoriji. Tokom te decenije, čitava plejada genijalnih ljudi posvetila se stvaralaštvu i u tom kratkom

periodu uspela da prvi put od Komenijusa uzdigne češku kulturu do evropskog nivoa a da pritom sačuva svoje specifičnosti.

Ovaj veliki, tako kratki i bujni period, za kojim još osećamo nostalgiju, više je ipak ličio na adolescenciju nego na zrelo doba: kako je tek bila na svojim počecima, češka književnost je uglavnom imala lirski karakter i njenom razvoju nije bilo potrebno ništa drugo do jednog dugog i neprekinutog perioda mira. Preseći u tom trenutku rast jedne tako krhke kulture, najpre okupacijom, a potom staljinizmom, tokom gotovo četvrt veka, izolovati je od ostatka sveta, oslabiti njene mnogobrojne unutrašnje tradicije, spustiti je na rang obične propagande, bila je to tragedija koja je mogla još jednom – ovoga puta definitivno – da češku naciju progna na kulturnu periferiju Evrope. Ako je pre nekoliko godina češka kultura povratila dah, ako je sada nesumnjivo postala najznačajnije delatno polje našeg uspeha, ako su mnogobrojna sjajna dela ugledala svetlost dana, a neke umetnosti, kao na primer filmska, doživljavaju svoje zlatno doba, reč je svakako o najupečatljivijoj pojavi češke stvarnosti poslednjih godina.

Samo, da li je naša nacionalna zajednica svesna svega toga? Da li shvata da bismo mogli da se povežemo sa onim nezapamćenim razdobljem adolescencije naše književnosti između dva rata i da to za nju predstavlja